
ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ W BYDGOSZCZY
Studia Filologiczne; Filologia Rosyjska 1985 z.25 (9)

II. JĘZYKOZNAWSTWO

STANISŁAWA CHOJNACKA

WSP w Bydgoszczy

PRZYPADEK - WSTĘPNE ROZWAŻANIA SEMANTYCZNE

Kategoria przypadku stanowiła i stanowi przedmiot zainteresowania wielu nauk. Tutaj chcielibyśmy się jej przyjrzeć z semantycznego punktu widzenia. Przedstawione rozważania nie wyczerpują całości problematyki związanej z funkcjonowaniem wyrażenia przypadek. Został tu również, w eksplikacjach zdań języka potocznego z tym wyrażeniem, zupełnie pominięty fakt używania w języku polskim i rosyjskim wyrażenia przypadek jako odpowiednika wypadku.

Pretekstem do niniejszej analizy posłużyła interesująca książka W.Krajewskiego Konieczność, przypadek, prawo statystyczne¹. Na stronach 135-140 tej pozycji autor wylicza 40 (z wariantami 58) sposobów funkcjonowania tej kategorii w filozofii i nauce (w terminologii autorskiej - 40 pojęć przypadku)².

Niewątpliwie przydatność naukowa klasyfikacji W.Krajewskiego jest bezsporna, poniesiony przez niego trud należy docenić. Jeśli przyjrzeć się jednak wyróżnionym przez autora pojęciom przypadku z punktu widzenia semantyki, to - wydaje się - można mieć do nich takie same zastrzeżenia, jakie wysuwa M.Grochowski w stosunku do kryteriów wyróżniania parentezy³, a mianowicie: są to kryteria heterogeniczne, "pseudosemantyczne".

Ponieważ bazą dla pojęć przypadku wyodrębnionych przez W.Krajewskiego i funkcjonujących jako terminy nauki czy filozofii jest język potoczny, nasuwa to myśl, aby sprawdzić, czy nie można by znaleźć zarówno dla użyc potocznych, jak i tak bardzo zróżnicowanego funkcjonowania w nauce i filozofii-zawartych w wyrażeniu przypadek takich składników semantycznych, który byłyby wspólne wszystkim sposobom użycia. W odniesieniu do klasyfikacji W.Krajewskiego należałoby więc sprawdzić, czy proponowane dalej hipot-

tetyczne składniki semantyczne wyrażenia przypadek, nie będąc zawarte w filozofii i nauce *explicite* nie są jednak obecne w nich *implicite*.

Pierwszy uznany przez nas element semantyczny wyrażenia przypadek pokrywa się ze spotykaną często w literaturze konstatacją, że to, co jest przypadkiem, to się stało. Byłoby trudno temu zaprzeczyć. Trzeba jednak zgodzić się, że nie wszystko, co się stało (co zaistniało), jest przypadkiem. Gdy mówiący nazywa coś przypadkiem, ma na myśli to, że nie można było, nie było się w stanie (możliwość *aletyczna*) tego przewidzieć⁴. Aby coś przewidzieć, musi on wiedzieć o istnieniu zależności między tym, co się stało, a czymś innym. Skoro więc nie mógł on tego co zaszło przewidzieć, znaczy to, że nie wiedział o istnieniu zależności między faktem, który ma miejsce, a czymś innym.

Dla potwierdzenia słuszności tego, że przewidywanie opiera się na wiedzy o zależnościach, zob. prowadzące do sprzeczności przeciwstawienia:

*Nie wiem, od czego zależało to, co się stało, ale mogłem przewidzieć, że to się stanie.

*Nie wiedziałem, że to, co się stało, zależało od X, ale mogłem przewidzieć, że to się stanie.

Wysunęliśmy więc drugi hipotetyczny składnik wyrażenia przypadek: nie można było przewidzieć, że to się stanie (że to jest).

Aby udokumentować, że zaproponowane składniki rzeczywiście stanowią zawartość treściową wyrażenia przypadek, rozpatrzmy dla przykładu zdanie: To przypadek, że go spotkałem (czy też spotkałem go przypadkowo).

1. To przypadek, że go spotkałem, ale nie stało się tak, że go spotkałem.

Ponieważ składnik 'bycie faktem' wydaje się być oczywisty i ma on poza tym dodatkowe wskaźniki w zdaniu, proponujemy w *eksplikacji* przypadku zrezygnować z niego. W literaturze filozoficznej jego akcentowanie było zrozumiałe ze względu na porównywanie pojęcia przypadku z pojęciem możliwości: przypadek to nie każda, lecz tylko urzeczywistniona możliwość.

2. To przypadek, że go spotkałem, ale mogłem powiedzieć, że go spotkam.

To przypadek, że go spotkałem, bo nie mogłem przewidzieć, że go spotkam.

Czy też inne zdanie:

Ewa przypadkowo odkryła, że Kowalski zdradza żonę.

*Ewa przypadkowo odkryła, że Kowalski zdradza żonę, ale mogła ona przewidzieć, że to odkryje.

Ewa przypadkowo odkryła, że Kowalski zdradza żonę, bo nie mogła ona przewidzieć, że to odkryje.

Rosyjskie odpowiedniki przytoczonych zdań Ja wstąpił jego słuczajno i Ewa słuczajno obnarzyła, czto Kowalski izmieniajet żenie semantycznie rozkładają się tak samo. Zob. np.: *Ja wstrie-
tił jego słuczajno, no ja mog priedwidiet, czto jego uwiżu.

Jeśli idzie o klasyfikację pojęć przypadku dokonaną przez W. Krajewskiego, to hipotezę o obecności w filozoficznych i naukowych użyciach wyrażenia przypadek (tak jak i w języku potocznym) składnika "nie można było tego, co się stało, co jest, przewidzieć" wydają się potwierdzać wszystkie wyróżnione przez autora warianty przypadku. Tutaj ze względu na oszczędność miejsca i czasu pod kątem obecności braku wymienionego składnika rozpatrzyliśmy tylko niektóre (bez specjalnego wyboru) wypadki, traktując je jako materiał ilustracyjny dla sformułowanej tezy. Ilustracje dotyczą wszystkich typów pojęć przypadku wyodrębnionych przez W. Krajewskiego, tj. przypadku logicznego, metafizycznego, kauzalnego, teleologicznego, nomologicznego i strukturalnego oraz probabilistycznego.

Wśród logicznych pojęć przypadku zanalizujemy np. pojęcie absolutne, którego ilustracją jest sąd syntetyczny. Co to znaczy sąd syntetyczny? Przyjrzyjmy się zdaniu: Jeśli to jest pies Kasi, to jest to bardzo zły pies. To, że jest on bardzo zły (prawdziwość lub fałszywość tej tezy), nie wynika z poprzedniego sądu. Aby to stwierdzić, należy odnieść sąd ten do rzeczywistości. A więc, nie można przewidzieć na podstawie tylko analizy treściowej sądu pierwszego jego prawdziwości czy też fałszywości.

Weźmy inny przykład logicznego przypadku: semantyczne pojęcie przypadku jako cechy nie wynikającej z definicji. Jeśli nie wynika, to znów nie możemy jej przewidzieć.

Również metafizyczne funkcjonowanie przypadku (w obu głównych znaczeniach terminu 'metafizyczny', tj. = 'spekulatywny', jak też rozumiany jako 'antydialektyczny' (nie wydaje się być wolne od

składnika 'nie można było przewidzieć'. Np. byt przypadkowy pojmowany jako taki, który nie ma w sobie racji swego istnienia, czyli nie zawiera istnienia w swym pojęciu. A więc ze względu na pojęcie nie można go przewidzieć (jak choćby bycie fletnistą w wypadku budowniczego z "Fizyki" "Arystotelesa).

Rozpatrzmy jeszcze inne, subiektywno-idealistyczne metafizyczne pojęcie przypadku jako korelatu naszych wrażeń. W "Ideach" E. Husserla konieczne jest to, co akurat w tej chwili przeżywamy, a przypadkowe to, co istnieje poza mną, dlatego że moje aktualne przeżycie nie daje mi gwarancji, że istnieje właśnie to, co w danej chwili uważam za istniejące poza mną; przeżycie może wskazywać, że dana rzecz istnieje, a faktycznie przeżycie to mogło być nie postrzeżeniem, lecz tylko złudzeniem lub snem. Zob. W. Krajewski: op.cit., s.24. Zatem znów, z "kształtu" przeżycia nie wynika, że jest tak w rzeczywistości. Czyli i tu: nie można przewidzieć ze względu na posiadane wrażenie tego, co jest w rzeczywistości.

W wypadku kauzalnych pojęć przypadku obecność elementu 'nie można było przewidzieć' jest bardziej widoczna. Zob. np. relatywny kauzalny przypadek rozumiany jako zdarzenie ze względu na wszystkie zdarzenia nie będące jego przyczyną. Ze względu na nie nie można go więc przewidzieć.

Również rozpatrując bez specjalnego wyboru np. ogólne koincydencyjne pojęcie przypadku równoznaczne z podobieństwem dwóch zdarzeń (lub przedmiotów będących ich wytworami) należących do niezależnych serii przyczynowych, dochodzimy do takiego samego wniosku, tj., że zajścia tego podobieństwa ze względu na niezależne serie przyczynowe, nie dało się przewidzieć. To samo powiemy i w odniesieniu do przypadku teleologicznego. Dla przykładu rozważmy absolutny wariant, tj. zdarzenie nie zaplanowane przez ludzi. I tu intuicja podpowiada, że ze względu na planowanie (na niezależność od niego) zdarzenia tego nie można było przewidzieć.

Jeśli idzie o przypadek nomologiczny, to i tu również możemy stwierdzić występowanie składnika 'nie można było przewidzieć'. Zob. np. relatywny wariant nomologiczny w odniesieniu do cech: przypadkowe są cechy nie ujęte przez dane prawo - ze względu

du na to prawo. Nie zależą one więc od tego prawa, czyli znów konkludujemy - ze względu na to prawo przewidzieć ich nie można.

Kolejny przykład, tym razem strukturalnego pojęcia przypadku, np. systemowo-strukturalne w odniesieniu do cech: cechy układu zintegrowanego nie wyznaczone przez prawa strukturalne. Jeśli nie są one wyznaczone przez te prawa, to i w tym wypadku nie można było ich przewidzieć.

Ostatnia z wyodrębnionych grup pojęć przypadku - przypadek probabilistyczny bez względu na istniejący paradoks polegający na tym, że różni autorzy stosują terminologię niemal dokładnie przeciwną (np. dla Eisteina i Schlicka podleganie prawom statystycznym to świadectwo przypadkowości, dla Queteleta i Galtona - zaprzeczenie przypadkowości), również wydaje się potwierdzać występowanie w nim - tak jak i w wyrażeniu języka potocznego - elementu 'nie można było przewidzieć'. Zanalizujmy np. zdarzenie możliwe w danych warunkach z prawdopodobieństwem p , które jest większe od zera i mniejsze od jedności ($0 < p < 1$). I tu ze względu na dane warunki nie można przewidzieć, że zdarzenie to na pewno zajdzie.

Trudno byłoby zaprzeczyć obecności składnika 'nie można było przewidzieć' także w odniesieniu do entropijnego wariantu przypadku probabilistycznego. Entropijny przypadek jest rozumiany jako proces wzrostu entropii, czyli wzrastania nieokreśloności układu, tym większy, im jego stany są bardziej równoprawdopodobne. Układ jest więc nieokreślony, bo równoprawdopodobieństwo jego stanów nie pozwala go przewidzieć.

Mamy nadzieję, że nawet tych kilka przykładów pozwoliło udowodnić tezę, że mimo tak zróżnicowanych sposobów funkcjonowania w filozofii i nauce pojęcie przypadku w każdym ze swych użycy wydaje się zawierać (przynajmniej implícite) składnik 'nie można było tego, co jest, co się stało, przewidzieć'.

PRZYPISY

- ¹W.Krajewski, Konieczność, przypadek, prawo statystyczne, Warszawa 1977
- ²Przegląd interpretacji kategorii przypadkowości dotyczący tylko filozofii można znaleźć też w: I.Narski, Szkice z filozofii i jej historii, Warszawa 1983
- ³M.Grochowski, Metatekstowa interpretacja parentezy, Tekst i zdanie, Zbiór studiów pod red. T.Dobrzyńskiej i E.Janus, Wrocław -Warszawa-Kraków-Gdańsk 1983 s.249
- ⁴Analizę przewidywania zob.: M.Grochowski, Pojęcie celu, Studia semantyczne, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980 s.81-85

ZUFALL - SEMANTISCHE ANTRITTSBETRACHTUNGEN

Zusammenfassung

Der Artikel bemüht sich zu beweisen, dass die Redewendung der Zufall die Komponente "das war nicht vorauszusehen" als semantischer Bestandteil enthält.